

SZŐLŐTERMESZTÉS AZ ALFÖLDÖN

MOHOS MÁRIA

VITICULTURE IN THE GREAT HUNGARIAN PLAIN BEFORE AND AFTER THE PHYLLOXERA EPIDEMIC

The viticulture in Hungary was an important part of the economical life from the times of feudalism. The vineyards were mainly situated on the southern slopes of hills and lower mountains from where the wine could be transported to the markets of important cities and even sent to export.

In some places the produced wine was only for self-sufficiency, for example in the agricultural towns with far reaching borders of the Great Plains.

Among those towns, viticulture started already in the 16th century in Debrecen, but only in the second half of the 18th century in Orosháza and Kecskemét. Maria Theresa and II. Joseph permitted the planting of vine in the sandy western borders of Kecskemét to bound the drift sand which started to gain space due to overgrazing. Vineyards were planted on the western and northern borders of Orosháza after the resettlement of the town following the end of the Ottoman era.

The phylloxera epidemic devastated the vineyards of Hungary in the last third of the 19th century. In some parts of the country the epidemic contaminated the 80-90 % of the vineyards, but on sandy soils the damage was minimal. In the last decade of the century due to the state-supported replanting of vine, the regional concentration of vineyards changed, and the proportion of vineyards in the Great Plains jumped up to 50 %. The changes affected the three mentioned towns as well — the vineyards of Kecskemét were tripled by 1913. In Debrecen the former vineyards were built-in due to the increase of population. The intensive growing of grain, corn and sugar beet took the places of the vineyards of Orosháza.

BEVEZETÉS

A szőlőtermesztés időigényes, helyhez kötött, szaktudást és szervezettséget igénylő tevékenység, melynek jelentősége már a honfoglalást követő évszázadok alatt túlterjedt a szőlőtermesztés közvetlen körzetén, és általánossá vált az ország lakóinak nagy hányada számára. Az uralkodók különféle kedvezményekkel segítették a szőlőterületek gyarapodását, több alkalommal szőlőműveseket telepítettek le a kedvező adottságú területekre (KOZMA 1991). A 13. századtól kezdve egyre nagyobb volt azoknak a szőlőknek a száma, amelyek mentesültek a feudális kötöttségektől, és a korlátozottan szabad paraszti tulajdonba kerültek. A szőlőhegyi birtokosok számára az együttműködés volt a megoldás a közös teendők elvégzésére és a felmerülő problémák megoldására, ekkor azonban a szokásjog szerint működtek az egyes szőlőhegyek birtokos közösségei (ÉGETŐ 2001).

A szőlő termesztése és a borexport kezdetben a Szerémség, később Buda, Sopron és más dunántúli borvidékek, valamint Tokaj-Hegyalja területén

dominált. A kedvező természeti és gazdasági feltételek – délies kitettségű lejtők, vulkáni kőzeteken kialakult, jól felmelegedő talajok, előnyös piaci lehetőségek – segítették a specializáció kialakulását és erősödését. Az Alföldön a szántóföldi növénytermesztés és az állattartás mellett több évszázadon át elenyésző arányban foglalkoztak szőlőtermesztéssel, akkor is alapvetően önellátás céljából.

1. AZ ALFÖLDI MEZŐVÁROSOK KIALAKULÁSA ÉS GAZDÁLKODÁSA

A három vizsgált város az Alföld területén alacsony térszínen jött létre: Debrecen és Kecskemét 121-122, Orosháza 91 méter tengerszint feletti magasságon alakult ki. A szőlőtermesztés szempontjából fontos éghajlati adottságaikban kis eltérések mutatkoznak: Orosházán és Kecskeméten az évi középhőmérséklet 10 °C feletti, Debrecenben ez alatti. A napsütéses órák száma Kecskeméten a legmagasabb, Debrecenben a legalacsonyabb, ugyanez az eltérés mutatkozik meg a fagymentes napok számában is. Az évi csapadékmennyiség mindhárom városban az országos átlagnál kevesebb, 530-590 mm. Orosháza határában a löszön képződött talajok, Debrecen és Kecskemét területén a homokos és löszös talajok is jellemzőek (*DÖVÉNYI 2010*). Környezetükben eredetileg a helyi adottságokhoz igazodva pusztai tölgyesek és tatárjuharos lösztölgyesek (Kecskemét, Orosháza), valamint tölgy- kőris-szil ligeterdők (Debrecen) voltak, amelyek a népességszám növekedése, a szántóföldi művelés és az állattenyésztés erősödése miatt megfogyatkoztak.

Mindhárom település a nagyhatárú alföldi mezővárosok csoportjába tartozott, fejlődésükben a hasonlóságok mellett eltérések is megmutatkoztak. A mezőváros olyan feudalizmus kori közigazgatási egység, melynek kialakulás, jelentősége a magyar városfejlődés elmaradottságával függ össze. A 14. században nagy hányaduk még királyi birtok, a következő évszázad végére azonban 80 %-uk földesúri, egytizedük egyházi tulajdonban volt (*MNL III*).

A mezővárosok számának növekedése a 14-15. században gyorsult fel Magyarországon az árutermelés-pénzgazdálkodás fejlődése miatt. A helyi piacközpontok a heti piac, vásár tartásával egy földesúri birtok központjaiként is működhettek, ugyanakkor korlátozott autonómiával rendelkezettek, bíráikat maguk választhatták. A földesúrral szembeni kötelezettségeiket évi egy összegben, pénzben váltották meg, városfallal nem vehették körül magukat, helyette palánkkal, sövényel, árokkal védekezhettek. Gyakran a földesurak is szorgalmazták a mezővárossá válást pénzbevételeik gyarapítására.

A mezővárosok – oppidumok – sajátos típusai az alföldi nagyhatárú mezővárosok, melyek kialakulása az előzőekhez hasonló volt, fejlődésük azonban jelentősen eltért az általánostól. Gyarapodásuk, határhasználatuk a 16. század során, a török hódoltság ideje alatt rögződött, amikor az alföldi falvak nagy hányada elpusztult, lakóik a relatív védelmet biztosító mezővárosokba, vagy khász városokba menekültek (*BELUSZKY 1999*). A pusztán maradt falvak határát a befogadó települések bérelték, vagy saját határukhoz kapcsolták. A gazdálkodásban a külterjesebb formák váltak meghatározóvá, kevesebb

szántóföld, kiterjedt legelők szolgáltak a mezőgazdasági termelés alapjául (*BULLA - MENDÖL 1947*). A hatalmas legelőkön kivételre, árucikknek nevelték a marhákat, melyeket a mezővárosok vásárain a tőzsérek felvásároltak, s a kísérőként felfogadott fegyveres hajdúk segítségével hajtottak el a nyugat-dunántúli és osztrák piacokra.

A nagyhatárú mezővárosok osztott, ólas-kertes, két beltelkes települések, melyek területén jól elkülönülő részek alakultak ki. A rendszer lényege, hogy a település sűrűn beépített központjában kis telkeken, szabálytalan elrendezésben található a lakóházak, melyek mindegyikéhez az ólas-kert zónában is tartozik egy telek. Ezen vannak az ólak, pajták vagy csűrök, itt tárolják a téli takarmányt, végzik a gabona cséplését, gondozzák a „kezes jószágot”. A lakóterületet árkokkal, palánkkal vették körül a török hódoltság ideje alatt, s ez a védelmi rendszer sokáig megmaradt, Kecskeméten még 1810-ben is felújították a város árkat. A városmag körül sok településen alakultak ki a szőlőskertek, káposztás- és zöldses kertek, gyümölcsösök, melyeknek hosszú időn át az önellátásban, és nem az árutermelésben volt szerepe. Az osztott települések kialakulását a nagy terület és a nagyállattartás határozta meg, ugyanakkor a helyi földrajzi adottságok is hatótényezőt jelentettek.

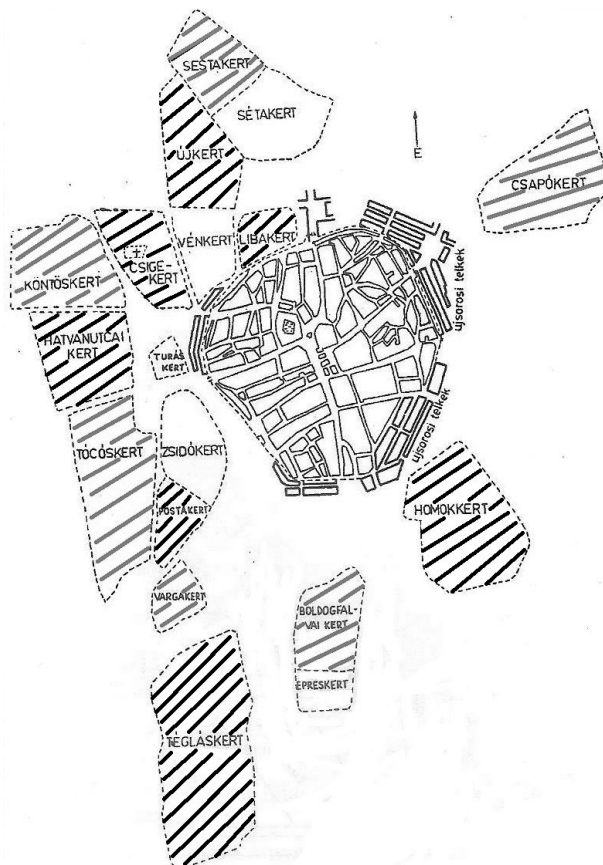
A mezővárosi lét a török hódoltság megszűnése után is kedvezett a további betelepülésnek, a népességszám növekedésének. Az Alföldön a II. József korában lezajlott népszámlálás adatai szerint a legnépesebb település Debrecen volt több mint 30 ezer főnyi lakossal, s a második Kecskemét népessége is meghaladta a 22 ezer főt. Az országos sorrendben Debrecen az első, Kecskemét a harmadik helyet foglalta el népességszáma alapján (*DANYI - DÁVID 1960*). A lakosság gyarapodása az 1820-as évekig tartott, az Alföld népessége több mint 50 %-kal nőtt, a mezővárosoké megkétszereződött. A kiegyezés utánra megváltozott a városok nagyságrendi sorrendje: Szeged (több mint 70 ezer fő), Szabadka (56 ezer fő) és Hódmezővásárhely (49 ezer fő) megelőzte Debrecent, melynek népessége csak 46 ezer fő volt.

Debrecen területén, a Hajdúság és a Nyírség határán az államalapítás után három falu alakult ki: Boldogasszonyfalva, Szentlászlófalva és Debreczun. Fejlődésében fontos szerepe volt a tájhatáron való fekvésnek, mivel eltérő talajú határrészeiből más-más mezőgazdasági termékek kerültek a lakók asztalára, később piacára is. A Várad Regestrumban Debreczun alakban olvasható a neve 1235-ben. Nagy Lajos király uralkodása idején 1361-ben kapott mezővárosi kiváltságokat, melyek bíró- és esküdt választásra jogosították fel a település lakóit. Vásáros helyként főként a marhakereskedelem, valamint a ló, búza és bor értékesítése tartozott a fő profiljába. Zsigmond 1405-ben budai jogokat adományozott a településnek, a tárnokmester felügyelete alá helyezte, és engedélyt adott arra, hogy városfallal vegyék körül. Ez tulajdonképpen a szabad királyi városi kiváltságok elérését jelentette, melyek hatására Debrecen fejlődése jelentősen felgyorsult a 15-16. században. Tovább erősítette pozícióját, hogy 1408-ban sókamara színhely is lett. A megfelelő építőanyag hiányában városfalai sohasem épültek fel, árcai és palánkjai – amelyeken hét nagykapu és ugyanannyi kiskapu is volt - 1862-ig

biztosították relatív védelmét. Az eredetileg 3000 katasztrális holdnyi határa (13. század) a 16. században a környező falvak pusztulása miatt megduzzadt, belső határának 87 000 holdja mellett 16 bérelt pusztta további 82 000 holdján – a külső határon – gazdálkodott (BELUSZKY 1999).

Debrecen szőlőskertjei és gyümölcsösei kezdetben a városárkon belül helyezkedtek el, később azon kívülre tolódtak. A városnak összesen 15 kertje volt 1000 holdnyi területen, melyekbe 1890-ig tilos volt lakóházakat építeni. A legrégebbi szőlőket a 16. század második felében a település délnyugati részén, a Tócsókertben ültették (1. ábra).

1. ábra: Debrecen szőlői.
Figure 1. The vineyards of Debrecen.

(Dankó és Beluszky alapján szerk. Mohos M.)

A kertség jogilag és fizikailag jól lehatárolt terület, saját ügyeiben önálló, saját rendszabályokkal. Debrecenben e Mester utcai kertre és a Homokkertre vonatkozó artikulusok maradtak meg, amelyek a mindenki által ismert, leírás nélkül is érvényes szabályokat rögzítették. A Mester utcai kertre vonatkozó

„punctumokat” első alkalommal 1757-ben, majd három évtizeddel később, 1787-ben rögzítették. Ugyanebből az évből származik a Homokkert első artikulusa, amelyet 1812-ben és 1842-ben is megújítottak (*DANKÓ 1974*). A rendszabályok részletesen szabályozták a kertségek életét, az ottani gazdálkodást és építkezést. A kertekre vonatkozó beépítési tilalmat a 20. század elején kellett feloldani, mivel a város lakóinak száma 1890-1910 között megduplázódott. Ezután épült be a Csapókert, Homokkert és a Boldogfalvai kert is, vagyis Debrecen határának keleti-déli részén megszűnt a korábbi kertségek területe.

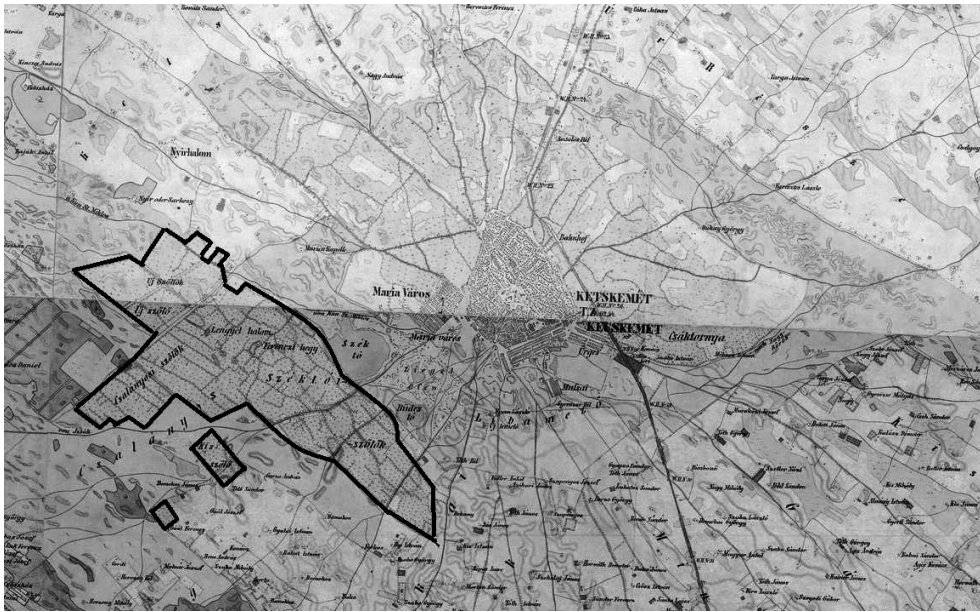
Kecskemét a Duna-Tisza közén, a Pest-Szeged kereskedelmi út mellett fejlődött az évszázadok folyamán. A tatárjárás idején elpusztult, majd újjáéledt. A kunok betelepítésével lett hangsúlyos ismét környezetében a nagyállattartó pásztorkodás. 1368-ban már mezőváros, vámszedő és vásározó hely. Fejlődésében fontos szerepe volt a pusztásodás folyamatának, melynek során a jobbágyok az adóterhek növekedése miatt - élve szabad költözködési jogukkal - a mezővárosokba költöztek. *Kecskemét* körül megszűnt Juhászegyháza, Kolosegyháza, Koldusegyháza, Hetényegyháza, Törökegyháza és Ballóság, határuk beolvadt a városba, amely így kedvező lehetőséget kapott a rideg állattartás kiterjesztésére (*LETTRICH 1968*). A török hódoltság idején a tendencia tovább erősödött, mivel *Kecskemét* először a budai pasának adózott és így relatív védettséget élvezett. 1570-től szultáni birtokként, mint khász város, palánkkal védve az Alföld fontos kereskedő városaként további elpusztult falvak határát kebelezte be. Határa Nagykőrösével együtt Szegedig húzódtott, a két város 250000-300000 holdon gazdálkodott (*BELUSZKY 1999*).

Kecskemét gazdaságában nem a földművelés, hanem az állattartás volt a meghatározó, az előbbi az önellátást szolgálta, az utóbbi biztosította azt az árualapot, amely egy parasztpolgári társadalmi csoport: a tőzsérek megjelenéséhez vezetett. Debrecenhez hasonlóan *Kecskemét* belső területét is palánk és árok vette körül. A többi alföldi kertes városhoz hasonlóan a palánkon kívül helyezkedtek el a szőlőskertek, gyümölcsösök, veteményesek, melyek északról félkörívben vették körül a beépített területet (*2. ábra*). Délen húzódtak a belső legelők, *Kecskemét* és Nagykőrös között pedig erdő volt.

Kecskemét határhasználatát meghatározták az eltérő talajú tájak. A jobb legelőket kaszálónak is használták a téli takarmány biztosítása céljából. Ezeket gyakran körül is kerítették, és „kaszáló kertnek” nevezték. Egy részüket foltokban szántónak is használták. A homokos talajokon voltak a gyengébb „nyári legelők” (*LETTRICH 1968*).

A redemptio után *Kecskemét* sok pusztta bérletét elveszítette, legelőhiány alakult ki. A város magisztrátusa emiatt korlátozta a földhasználatot, egy kertnél többje senkinek nem lehetett. Az évszázad második felében a gabonakonjunktúra miatt nőtt a szántók területe, a rideg marhatartás a gyengébb legelőkre tevődött át. Ezeken a 18. század végére a túllegeltetés miatt megindult a futóhomok, ami ellen a terület kiosztásával, erdőtelepítéssel, gyümölcsösök, szőlőültetvények létesítésével védekeztek a Habsburg-uralkodók rendeleteivel támogatva.

2. ábra: Kecskemét szőlői a második katonai felmérés térképein
 Fig. 2. The vineyards of Kecskemét on the maps of the second military survey

Forrás: II. katonai felmérés alapján saját szerkesztés

Orosháza a Körös-Maros közén, a Békési – hát nyugati részén alakult ki. Történelme nagyban eltér Debrecen és Kecskemét fejlődési pályájától, mivel a török hódoltság alatt elnéptelenedett, és csak a 18. században, Harruckern báró földesurassága idején települt újra Zombáról érkezett evangélikus telepeseikkel. A földesúr jelentős kedvezményeket ígért a telepéseknek, de mezővárosi – oppidum – kiváltságokat Békés megyében csak kilenc település szerzett 1848-ig. Orosháza kiváltságok nélkül is mezővárosi szerepkört töltött be, városi közigazgatással rendelkezett, de községi jogállású volt. Az újratelepülés során az Alföldön nem éledt újjá a középkori településhálózat, a mezővárosok által használt pusztákon nem alakultak ki falvak. A földbőség miatt a jobbágyok könnyen találtak maguknak új földesurat, a mezővárosi relatív szabadság, a településenkénti egy összegű adózás és a mérsékelt személyi függés segítette a mezővárosi lét konzerválódását. Békés megyében Harruckern báró a megye 90 %-án fekvő birtokán csak 10 községet telepített újra (BELUSZKY 1999).

Bár az alföldi, nagyhatárú mezővárosok sok hasonlóságot mutattak, jogállásukban a kiegyezés időpontjában jelentős eltérések mutatkoztak. Debrecen szabad királyi város volt, ennek megfelelő autonómiával rendelkezett. A városok másik csoportja megváltotta magát földesurától, így feudális kötöttségek nélkül fejlődött tovább, mint Kecskemét. Különleges csoportot alkottak a Jászság, Kiskunság, Nagy-kunság települései a redemptio miatt, valamint a hajdúvárosok. Voltak azonban olyan települések is az

Alföldön, melyek élete a mezővárosokhoz hasonló, de jogállásuk községi maradt. Ez utóbbi csoportba tartozott Orosháza. Határában a szérűskertek és szőlőskertek nem egységes területen helyezkedtek el. A szőlők koncentrációja a második katonai felmérés térképén a település határának északi és nyugati részén figyelhető meg (3. ábra). A Gyopárhalmi szőlőket 1858 után ültették, amikor 311 lakos 517 holdnyi területet vásárolt meg Károlyi György uradalmától.

3. ábra: Orosháza szőlői a második katonai felmérés térképein
Fig. 3. The vineyards of Orosháza on the maps of the second military survey

A filoxéra-járvány előtt Orosháza területén 322 ha szőlő volt, amely a természeti adottságokhoz – elsősorban a talaj minőségéhez – igazodva koncentráldott a szikesedésre nem hajlamos területeken. A szőlőkben az építkezés tilalma miatt ezeken a határrészekén nem alakultak ki tanyák, csak kisebb, valószínűleg az eszközök tárolására és az eső elleni védelem céljából épített házikók voltak. „A szőlőskert a tanya körüli legelőn kívül volt... nagysága általában a gazdaság területétől és erejétől függött. Legtöbb $\frac{1}{2}$ kishold területű volt. Ritkán 1 kishold” (NAGY 1965. 178.0).

A második katonai felmérés térképén Orosházán a tanya melletti szőlőskertek száma 83, amely a harmadik katonai felmérés idejére 69-re csökken. Ez a változás valószínűleg a gabonakonjunktúra miatt következett be.

2. SZŐLŐTERMESZTÉS MAGYARORSZÁGON A FILOXÉRA-JÁRVÁNY ELŐTT

A 19. században, a filoxéra járvány előtt a relatív fejlődés ellenére a magyarországi szőlőtermesztés és borászat nagyon korszerűtlen volt. Az ültetvényeket szabálytalanul telepítették, a talajt általában telepítés előtt csak felásták, a sima vesszőket vagy gyökeres dugványokat gödörbe vagy árokba ültették. A tőkét kacorral, alacsony fejműveléssel rövid csapra metszték. Karót csak ritkán alkalmaztak, általánosabb volt a támaszték nélküli gyalogművelés, melyben évente két-három alkalommal kapáltak. Sok fajta szőlőt termesztettek egy-egy ültetvényen belül, melyek termését egybe szüretelték. A bor kezelése is kezdetleges volt, nem fejtették le a seprőről, általában nem kénezték. Emiatt a hazai borok a szállítást kevésbé bírták, minőségük elmaradt a fejlettebb országokétól (*KELETI 1873*).

A kiegyezés idején Magyarországon a nagyobb szaktudást nem igénylő tömegborok előállítására volt jellemző. Az apró birtokok, a szakképzés hiánya, a korszerűtlen borkezelési eljárások és a kedvezőtlen szállítási viszonyok hátráltatták a minőségi borok előállítását és értékesítését. A szőlőtermesztés-borászat jelentősége mégis kiemelkedő volt, ugyanis a holdankénti tiszta jövedelem 10 forint körüli, melyhez képest a szántóföldi gazdálkodás kevesebb, mint 4 forintot hozott (*BECK 2005*). Keleti Károly statisztikája szerint Magyarországon 1872-73-ban 335 873 hektár, Erdélyben 21 871 hektár szőlőt műveltek. Az egy birtokosra jutó terület nagyon kicsi, 0,48 hektár volt, a bortermés mennyisége átlagosan négy millió hektolitert tett ki (*KELETI 1875*).

A szőlőgyökértetűt 1854-ben fedezték fel Észak-Amerikában, majd a következő évtized elején jelent meg Nyugat-Európában az Amerikából származó szőlővesszők közvetítésével. Magyarországra 1875-ben érkezett meg, Pancsováról terjedt el a tiszántúli, később az északi és a dunántúli területeken. A kártevő a kötött talajú ültetvényeken gyakran 100%-os pusztítást végzett, Esztergom és Nógrád vármegyék szőlőit csaknem teljesen kiirtotta. Az 1890-es évtized elejére a magyarországi szőlőterületek nagysága 350 000 hektárról 200 000 hektár alá csökkent (*BECK 2005*).

A filoxéra elleni védekezés és a kipusztult ültetvények megújítása országos intézkedéseket igényelt. Miniszteri rendelet született a filoxéra irtószerek tárgyában és Országos Filoxéra Bizottság alakult. Az állam támogatta az oltványtelepek létrehozását, szénkéneg-raktárak létesítését, vincellér iskolák alapítását, kedvezményes kölcsön felvételét az ültetvényekhez (*BECK 2005*).

Magyarországon a filoxéra-járvány után a szőlőtermesztés jelentős területi átalakulása következett be. Az állam által támogatott szőlőrekonstrukció során a korábbi borvidékek mellé felzárkóztak az alföldi, homoki ültetvények, melyek talaja immunis volt a szőlőgyökértetű terjedése szempontjából.

A szőlők művelésének módját az Alföldön a tiszta fejmetszés jellemezte törpe vesszőkkel, karók nélkül. Kevésbé alkalmazták a kopasz fejmetszést magas vesszőkkel, majd a csapos fejmetszés magas vesszőkkel és karókkal, végül a csapos fejmetszés porbujtásnak alkalmas vesszőkkel és karókkal

következett a terület nagysága szerint. A bakmetszés magas karókkal és a karikás művelés egyáltalán nem volt jellemző (KELETI 1875).

A bortermés mennyiségében az időjárás függvényében nagy eltérések mutatkoztak, kedvezőtlen években az átlag egyharmada, kedvező időjárás esetén annak kétszerese is termett (KELETI 1873).

A bor árait a fogyasztópiacok közelsége, nagysága, a termés mennyisége és minősége befolyásolta. A három város közepes árakat tudott elérni, bortermésük nagyobb hányadát saját lakosságuk fogyasztotta el. Magyarországon azokban az években a bécsi piac közelsége miatt a soproni (9,33 forint) és a pesti piac miatt a Pest megyei (8,72 forint) borokat lehetett átlagosan a legmagasabb áron értékesíteni. Kecskemét a Pesthez való közelsége révén a másik két városnál kedvezőbb helyzetben volt. A szőlőművelés költségeiben is jelentős eltérések voltak tapasztalhatóak a földrajzi adottságok (domborzat, talaj), a művelés módja és a munkaerő ára szerint.

3. A FILOXÉRA-JÁRVÁNY HATÁSA A HÁROM VÁROS SZŐLŐTERMESZTÉSÉRE ÉS BORÁSZATÁRA

A filoxéra-járvány előtt mindhárom kertés alföldi városban jellemzőek voltak a szőlőskertek, eltérő nagyságban. A legnagyobb szőlőterületet Kecskemét mondhatta magáénak a 18. század végi, a futóhomok megkötésére szolgáló telepítések miatt. A második Debrecen, a harmadik Orosháza szőlőterülete volt, ez utóbbi két város ültetvényei azonban együttesen sem tették ki Kecskemét szőlőinek felét. Debrecenben csak fehér, a másik két városban vörös és siller borok is készültek. Orosházán a vörösbor mennyisége meghaladta a fehér és sillerborok összegét. Kecskemét borainak több mint 50%-a siller volt, ami arra enged következtetni, hogy a város szőlőbirtokosai nem fordítottak gondot a fehér és színes szőlőfajták külön szüretelésére és feldolgozására. A jelenség oka lehetett még a tárolóedények elégtelen mennyisége, valamint a vegyes szőlőültetvények nagy aránya is (1. táblázat).

1. táblázat: A három városban termelt bor fajták szerint 1873-ban
Table 1. Wine produced in the three towns by types in 1873

Település	Terület (ha)	Bor (akó)			
		fehér	vörös	siller	összesen
Debrecen	746	2482	-	-	2482
Kecskemét	2284	11824	2818	16406	31048
Orosháza	322	1245	1612	226	3083

Keleti K. 1875 alapján saját szerkesztés

A filoxéra-vész hatására a három város határában is a talajadottságokhoz igazodva pusztultak el a szőlők. A kötött talajokon (löszön képződött különféle típusú csernozjomok) gyakran teljesen, a homokos területeken alig károsodtak

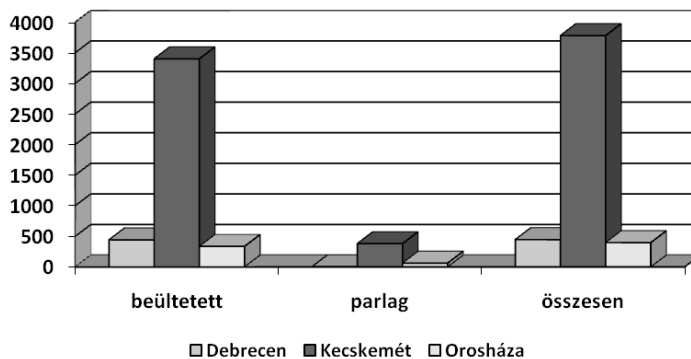
az ültetvények. Az 1895-ben lefolytatott mezőgazdasági összeírás adatai szerint az ország más vidékeihez viszonyítva a három város mindegyikében csekély a parlagon lévő szőlőterületek nagysága: Debrecenben és Kecskeméten az összes szőlő 1%-a, Orosházán 2%-a. Ezek az adatok bizonyítják, hogy az első két városban már a szőlőgyökértetű megjelenése előtt is a homokos területeken ültették a szőlőt, illetve azt is, hogy Orosháza határában a kötöttebb talajok voltak a jellemzők.

A filoxéra-járvány után a három városban eltérő tendenciák jellemezték a szőlőtermesztést. Az állami intézkedések és a homoktalajok immunis voltának figyelembe vétele Kecskeméten már 1895-re a szőlőterület 1500 hektáros gyarapodását eredményezte. A növekedés az első világháborúig folytatódott, a város szőlőültetvényeinek nagysága 1873-hoz viszonyítva csaknem háromszorosára, 6385 hektárra nőtt (4. ábra). A folyamatban olyan személyeknek is fontos szerepe volt, mint Wéber Ede, aki Helvécia megalapításával és fejlesztésével elévülhetetlen érdemeket szerzett az alföldi szőlőtermesztésben (Ö. KOVÁCS —HULEJ 1987).

Debrecen határában 1873-1895 között a szőlők területe 300 hektárral csökkent, 1913-ra azonban 600 hektárral nőtt, így még 300 hektárral a filoxéra előtti nagyságot is meghaladta. A város ezt úgy produkálta, hogy közben a keleti területén lévő szőlőskerteket beépítették, tehát az új szőlők a település határában az eredeti kerteken kívül létesültek.

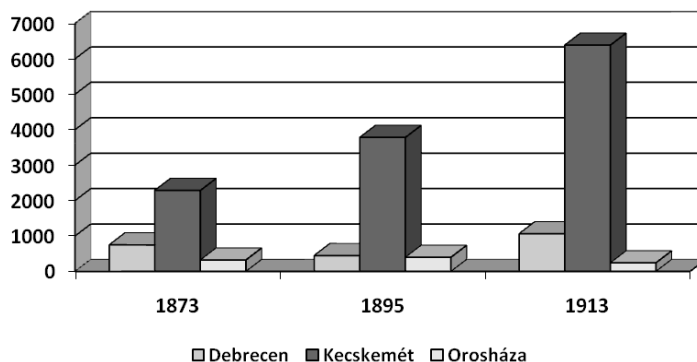
Orosháza az előző két városhoz viszonyítva a járvány alatt kezdetben növelte szőlőültetvényeinek nagyságát, 1913-ra azonban szőlőterülete 241 hektárra csökkent (5. ábra). Ez 80 hektárral kevesebb a filoxéra előtti, és 150 hektárral kisebb, mint az 1895-ös szőlőterület. A kiemelkedő termőképességű talajokon a város határában inkább a szántóföldi növénytermesztés erősödött, Orosháza az előző két településtől eltérően nem vett részt az alföldi szőlőtermesztés fejlődésében a filoxéra-járvány után.

4. ábra: A három város szőlőterülete 1895-ben
Figure 4. The vineyards of the three town in 1895

Forrás: KSH adatok alapján szerk. Mohos M

5. ábra: A szőlőterületek alakulása a három városban 1873-1913
 Figure 5. The changes of the extents of vineyards in the three towns 1873-1913

Forrás: KSH adatok alapján szerk. Mohos M.

A vizsgált korszakban gyakran ültettek a szőlőkben gyümölcsfákat is, nem mindig különült el a települések határában a két művelési ág területe. A kisebb parcellák birtokosai nem is engedhették meg maguknak az egyfajta hasznosítást, a kétféle ültetvény gyakran ugyanazon a területen jelent meg.

Kiváló statisztikai adatok vannak az 1895-ös mezőgazdasági összeírásban, amelyek lehetőséget adnak egy rövid összevetésre a gyümölcstermesztésre vonatkozóan is. Az alföldi kertés városokban a kertéségek területén nem különültek el a szőlők és a gyümölcsösök, gyakran még a veteményeskertek sem. Kovács János írta 1882-ben Debrecenről: a szőlő-és gyümölcsöskerteket nem lehet elválasztani, mert „ez a kettő Debrecenben elválaszthatatlan, miután itt szőlőt és gyümölcsfát mindenki rendesen csak saját élvezetére és gyönyörűségére ültet, s a gyümölcsöskertet szőlő nélkül, a szőlőskertet gyümölcsös nélkül a debreczeni ember képzelni sem szeret; s jaj annak a szőlőtáblának, amelyben gyümölcsfákat nem lehet tenyészteni” (KOVÁCS 1882). A 19. század végén a legtöbb gyümölcsfát, több mint félmillió darabot (562 208) Kecskeméten írták össze, melyből a legtöbb a kajszibarackfa – 158 462 db – volt. A nagyszámú szilva és meggy mellett Kecskeméten sorrendben a körte, eper és cseresznye következett. Debrecenben a kecskemétinek kevesebb, mint 13 %-a : 70129 gyümölcsfa termett, melyek közül a szilva, alma, szeder, körte mennyisége emelkedett ki. Orosháza – mivel a határa is sokkal kisebb területű volt a másik két városénál – jóval kevesebb gyümölcsfával rendelkezett, 58 679 darabbal, ami Kecskemét gyümölcsfa állományának egytizedét tette ki. A városban a meggy, az alma és a szilva után az eperfa termesztése dominált. Az adatok a 19. század végére már kialakult kecskeméti specializáció, a kajszibarack termesztésének kiemelkedő jelentőségét bizonyítják, emellett rámutatnak arra is, hogy az eperfa termesztése Orosházán és Kecskeméten is fontos volt, valószínű a selyemhernyó tenyésztése miatt.

A három város gyümölcsstermesztésének érdekessége, hogy olyan fák is szerepelnek a statisztikában, amelyek általában nem tűnnek fel az Alföldön. Mindegyik településen, de eltérő mennyiségben termesztettek mandulát és gesztenyét, amely gyümölcsfák ma már a Dunántúl sajátos adottságú, szubmediterrán klímájú területein jellemzők.

A filoxéra-járvány után az Alföld szerepe megnövekedett Magyarország szőlőtermesztésében az immunis homoktalajoknak köszönhetően. A vizsgált városok közül Kecskemét vezető szerepet töltött be a szőlőültetvények gyarapításában. Debrecen korábbi kertéségei a város népességének gyors növekedése miatt fokozatosan beépültek, Orosházán kedvező talajok miatt a szántóföldi növények termesztése dominált, a szőlő termesztése

ÖSSZEGZÉS

A filoxéra-járvány után az Alföld szerepe megnövekedett Magyarország szőlőtermesztésében az immunis homoktalajoknak köszönhetően. A vizsgált városok közül a legnagyobb változások Debrecen és Kecskemét gazdálkodásában következtek be. Kecskemét vezető szerepet töltött be a szőlőültetvények gyarapításában, a filoxéra-járvány után a korábbi nagyállattartó városban a szőlő- és gyümölcsstermesztés vált meghatározóvá. Debrecenben több folyamat játszódott le: egyrészt a város népességének gyors növekedése miatt meg kellett változtatni a korábbi gyakorlatot – az építkezés tilalmát a szőlőkben -, és a város beépített területét a kertésgek rovására növelni. Másrészt a filoxéra-járvány után éppen a nagy helyi piac ösztönözte a debrecenieket a szőlőtermesztés megerősítésére, amelyhez a külterületek homokos taljai kedvező alapot szolgáltattak. A harmadik változás a város társadalmának átalakulása miatt következett be: a tisztviselők és iparosok szőlőskertjei „úri kertekké” alakultak át, amelyekben nem a termelés, hanem a családi és társadalmi kapcsolatok ápolása vált elsődlegessé. Orosházán kedvező talajok miatt a szántóföldi növények termesztése dominált, a szőlő termesztése fokozatosan háttérbe szorult.

IRODALOM

- A MAGYAR KORONA ORSZÁGAINAK MEZŐGAZDASÁGI STATISZTIKÁJA** I. 1895. Budapest, OMKSH 1897
- BECK T.** (2005): A filoxéravész Magyarországon. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest
- BELUSZKY P.** (1999): Magyarország településföldrajza. Dialóg- Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- BOROS L.** (1999): A Kárpát-medence szőlő- és borgazdaságának történeti földrajza. A Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza
- BULLA B. – MENDÖL T.** (1947): Magyarország földrajza. Egyetemi Nyomda, Budapest

- DANKÓ I.**(1975): Adalékok a debreceni kertségek életéhez. DDMÉ 1974, Debrecen
- DANYI D. – DÁVID Z.** (1960): Az első magyarországi népszámlálás KSH Budapest
- DÖVÉNYI Z. (szerk.)** (2010): Magyarország kistájainak katasztere. MTA FKI, Budapest
- ÉGETŐ M.** (2001): Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17-19. századból L'Harmattan Kiadó Budapest
- FÉNYES E.** (1851): Magyarország geographiai szótára Pest
- HERCZEG M.** (1995): Az Orosháza környéki tanyavilág az 1869. és az 1888. évi katonai térképfelvételeken A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 159-172. o.
- KELETI K.** (1875): Magyarország szőlőszeti statistikája. Országos Magyar Statistikai Hivatal, Budapest
- KOVÁCS J.** (1882): Kertészet. In: Zelizy D. (szerk): Debreczen sz. királyi város egyetemes leírása, Debreczen
- KOZMA P.** (1991): A szőlő és termesztése I-II. Akadémiai Kiadó, Budapest
- LETTRICH E.** (1968): Kecskemét és tanyavilága. Akadémiai Kiadó, Budapest
- MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON** (1980): Akadémiai Kiadó, Budapest III. kötet
- Ö. KOVÁCS J.—HULEJ E.** (1987): Wéber Ede és Helvécia Kecskemét
- NAGY GY. (SZERK.)**(1965): Orosháza története Orosháza
- PALLAS NAGY LEXIKON** (1895): Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest VI. kötet
- TÖRTÉNETI STATISZTIKAI KÖTETEK** (1986): Szőlőtermelés. Községsoros adatok 1873-1965. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest